

УДК 373.3.015.31:502/504]:821.161.2-32«19»

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОПОВІДАННЯХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Новосельська Н.Т.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено зміст творів В. Сухомлинського у читанках для учнів 2-4-х класів (автор О.Я. Савченко), які розкривають проблему формування екологічної культури дітей молодшого шкільного віку. Висвітлено особливості екологічної свідомості та завдання екологічного виховання на сучасному етапі. Охарактеризовано тексти, які розвивають почуття любові до рідного краю, сприяють формуванню турботливого відношення до природи, вихованню почуття відповідальності за природу як національне багатство. **Ключові слова:** екологічна культура, екологічне виховання, екологічна свідомість, любов до рідного краю, дбайливе ставлення до природи.

Постановка проблеми. Проблема формування екологічної культури дітей молодшого шкільного віку є надзвичайно актуальною, оскільки сучасна екологічна ситуація вимагає ґрунтовного розуміння екологічних процесів, а це, в першу чергу, вказує на необхідність формування екологічного світогляду та екологічної свідомості молодших школярів.

Довгий період у світової історії, починаючи з епохи Нового часу панувала ідея антропоцентризму – сукупність поглядів на людину як кінцевого мету світобудови та центр Всесвіту. До недавнього часу головною ідеєю було підкорення природи, змушення її служити людині. На сьогоднішньому етапі, в час екологічної кризи змінюється відношення людства до природи. На перший план виступає ідея коеволуції, тобто спільної еволюції природи і суспільства як партнерства людини з природою.

«У зв'язку з цим, новою цінністю загальноосвітньої підготовки учнів є екологічний світогляд, ядром якого є імператив виживання та глобальної відповідальності людей за нормальне життя населення на обмеженому життєвому просторі. Нагальне завдання загальноосвітньої підготовки – визначити зміст і педагогічні умови формування цього світогляду, конкретизувати цілі його формування на різних вікових етапах» – зазначає О. Савченко [3, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування екологічної культури розглядається в різноманітних аспектах різними вченими. Погляди щодо виховання дитини засобами природи розкриті в працях видатних педагогів минулого А. Дістервега, О. Духновича, Ж.-Ж. Руссо, Я. Коменського, Й. Песталоцці, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Психолого-педагогічні аспекти взаємодії особистості та природи висвітлені в дослідженнях А. Ананьєва, І. Бєха, Л. Виготського, О. Киричука, Г. Костюка, С. Рубінштейна та ін. Теоретико-методичні засади екологічної початкової освіти проаналізовано у працях Т. Байбари, Н. Бібік, Н. Коваль, О. Савченко та ін.

Актуальними в контексті зазначеної проблеми є дисертаційне дослідження І. Павленко – формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва та О. Грошовенко – формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі. Проте недослідженою залишається проблема екологічного виховання молодших шко-

лярів на уроках читання, а саме, формування екологічної культури учнів початкових класів у процесі вивчення творчості В. Сухомлинського.

Мета статті. Висвітлити проблему формування екологічної культури учнів молодшого шкільного віку в змісті оповідань В. Сухомлинського, розміщених у читанках для початкових класів.

Виклад основного матеріалу. В Національній доктрині розвитку освіти у ХХІ столітті вказано, що мета національного виховання – «формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури» [2]. Екологічну культуру учня Н. Мойсеюк визначає як сформовану систему «наукових знань про процеси і результати взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності» [1, с. 433].

Екологічне виховання на сучасному етапі включає наступні завдання: формування розуміння необхідності гармонії людини з природою; засвоєння знань про природу рідного краю; виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство; формування готовності до активної екологічної діяльності; формування основ глобального екологічного мислення [1, с. 394].

Для подолання сучасної екологічної кризи, зумовленої домінуванням у суспільстві антропоцентричної екологічної свідомості, необхідне утвердження екологічної свідомості екоцентричного типу. «Її найважливішими ознаками є розуміння сутності різних зв'язків між природою і людиною, а саме: у природі все взаємопов'язане і ці зв'язки не можна руйнувати; відновлюваність обмежених природних ресурсів забезпечується дбайливим ставленням до них; використанням ресурсозберігаючих технологій і ощадливістю потреб людини; необхідність виконання екологічного імперативу – робити лише те, що не руйнує екологічну рівновагу; розвиток людини і природи – процес гармонійний і коеволуційний» [3, с. 158].

«Ми живемо в такий час, коли природні ресурси перестали бути практично невичерпними... Тому під час екскурсій, взагалі під час кожної зустрічі дітей з природою ми намагаємося показати їм світ таким, щоб вони задумалися над тією істиною, що природа це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас са-

мих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі» – ці слова В.О. Сухомлинського, написані ще у 60-х роках ХХ століття, не втрачають своєї актуальності і сьогодні [11, с. 555].

Проблема формування екологічної культури, любові до рідного краю, виховання турботливого відношення до навколишнього середовища займає особливе місце в оповіданнях В. Сухомлинського. Написані у формі невеликих розповідей, ці твори дають можливість молодшим школярам замислитися над вчинками героїв та власними вчинками, наводять на роздуми про відповідальне ставлення до природи, збереження її багатств, цілісності, чистоти та гармонії, додержанням правил культурного поведіння серед природи.

Розвиток в молодших школярів основ глобального екологічного мислення закладено в оповіданні «Не забувай про джерело» [9, с. 314], в якому автор підводить дітей до розуміння важливості кожного вчинку, відповідальності за свої дії, заставляє думати не тільки про сьогоднішній, а й про прийдешній день. В тексті розповідається про красивий ставок, який люди перестали очищати, в результаті чого він щораз мілів і перетворювався на болото, а згодом і зовсім щез. Тільки спогад про нього зберігся. Наприкінці оповідання автор дає настанову: напившись води, не забувайте про джерело, з якого вона витікає.

Формування розуміння необхідності гармонії людини з природою, засвоєння знань про природу рідного краю отримує розвиток в оповіданні «Навіщо кажуть «спасибі» [4, с. 39]. Стомившись з дороги, мандрівники дідусь і хлопчик напились води з холодного струмка, після чого дідусь подякував струмку, чим щиро здивував хлопчика. У відповідь на його запитання, дідусь підводить хлопчика до роздумів про призначення людини в світі. Автор вчить сприймати природу як живу істоту, заставляє замислюватись над простими, на перший погляд, речами і робити власні умовиводи.

Проблема виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство, значимість кожної окремої людини в загальній справі збереження природних ресурсів розкривається в оповіданні «Камінь» [6, с. 57], в якому автор встановлює ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків, показує, як один необдуманий крок може призвести до непоправних результатів. Мова йде про хлопчика, який з пустоців кинув камінь у криницю під гіллястим дубом, з якої багато років по дорожні пили воду й відпочивали біля неї. «Камінь упав на дно криниці й закрив джерело. Вода перестала прибувати. Криниця засохла. Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце. На дубі перестав мстити гніздо соловейко. Він полетів на інший луг. Замовкла соловейкова пісня. Сумно стало в лузі» [6, с. 57]. І коли через багато років на це місце прийшов дідусь, який будучи хлопчиком кинув камінь в криницю, то здивувався, що не стало ні луку, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола лиш пісок та пилюка. Це оповідання спонукає маленьких школярів самостійно робити висновки за героя цього оповідання, задуматись над майбутнім нашої планети.

Екологічні орієнтири, формування готовності до екологічної діяльності простежуються в оповіданні «Соромно перед соловейком» [5, с. 12].

В тексті розповідається про двох подруг, одна з яких у лісі викинула сміття під кущ, де перед тим вони обідали, а в цей час соловейко співав їм пісню. Друга дівчинка не стала цього робити, а загорнула сміття в газету й поклала в сумку, пояснивши подрузі, що їй соромно перед соловейком. Таке оповідання хочеться обговорити, виникає бажання через оцінку вчинків героїв задуматись над своїми вчинками, над власною поведінкою, замислитись над призначенням людини на землі, поміркувати про відповідальне ставлення до суспільних обов'язків, бережливе відношення до навколишнього середовища.

Екологічне виховання неможливе без виховання почуття любові до краси рідного краю. У творі «Сонце заходить» [5, с. 138] автор співвідносить рядки однойменного вірша Тараса Шевченка з красою рідних просторів. «...краса поезії вразила мене. Мені чулася в цих словах музика. Кожне слово було для мене яскравим малюнком. Слово зараз відтворило ті картини, які щодня бачив, але немов би не бачив у них краси. Тепер ця краса постала переді мною і засвітилася. Її принесло слово. З рідного слова, з прекрасної нашої української мови починається для мене Вітчизна» [5, с. 138-139]. Тільки справжній патріот своєї країни, людина високого духовного лету може так зворушливо, з такою гордістю й натхненням описувати красу рідного краю. Слово, поезія, природа, музика – все злилося в одну прекрасну симфонію.

Красу літнього ранку яскраво описано в тексті «Скільки ж ранків я проспав!» [9, с. 294]. Батько-агроном пропонує синові попрацювати влітку на полі. Хлопчик погоджується і ось удосвіта вони виїжджають з подвір'я. Василько ніколи не бачив як сходить сонце. Батько запевнив сина, що побачивши одного разу схід сонця, захочеться бачити це диво щодня. На околиці села на зеленому пшеничному полі зачаровано дивився хлопчик на те, як «сонячні промені блищали в крапельках роси. В блакитному небі співав жайворонок. – Ой, красиво ж! Невже щодня так красиво?» Ці слова хлопчика викликають в учнів захоплення красою рідних просторів, розвивають бажання раненько вставати і милуватися сходом сонця, співом пташок, краплинками роси на колосках пшениці.

Спостережливість та образне мислення розвиває у молодших школярів оповідання В. Сухомлинського «Я хочу сказати своє слово» [4, с. 32]. Вивіши тихого осіннього ранку своїх маленьких першокласників у поле, вчителька запропонувала їм скласти розповідь про осіннє небо. Для цього кожна дитина повинна дібрати в рідній мові красиві і точні слова. Школярі називали одні й ті ж епітети, які здебільшого стосувались колірної гами неба. Однак після слів дівчинки Валі «Небо ласкаве...» діти враз побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумне. Небо тривожне. Небо зажурене. Небо холодне. А небо грало, трепетало, дихало, як жива істота. І діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі» [4, с. 33]. Автор наділяє природу людськими рисами, що спонукатиме маленьких учнів відноситись до навколишнього світу як до живої істоти, з розумінням, ніжністю і любов'ю.

Красу зимового пейзажу образно змальовано в оповіданні «Як змінюється колір снігу» [7, с. 37]. Коли сонце сходить, снігові замети рожеві, тому

що воно забарвлює їх своїм косим промінням. А коли сонце піднімається вище, то небо стає синішим, а сніг – сліпучо-білим. Ввечері сонечко хилиється до заходу, і тоді сніг стає синюватий, мов небо відбивається у блискучому дзеркалі, проте в затінку він фіолетовий. Пізно вночі заграва гасне – і багряний відблиск на снігу згасає. Автор вдало підбирає епітети до опису снігу, збагачуючи тим самим словниковий запас, розвиваючи уяву та образне мислення молодших школярів.

Не просто описує, а досліджує красу весняного лісу в тексті «Краса, натхнення, радість і таємниця» [10, с. 111] Василь Олександрович. Шукаючи відповідь на чотири дідусеві запитання, Хлопчик побіг до лісу. Роздивившись навколо, зауважив, що все, що його оточувало, виглядало красиво: і дуб, і ялинка, і верба і навіть маленька квіточка фіалки. З цього він зробив висновок, що це Краса. Пісня горлиці викликала асоціації у Хлопчика з материнськими руками, йому захотілось заспівати пісню про маму, що й наведено Хлопчика на думку, що це Натхнення. Все навколо жило своїм життям – і Хлопчик вирішив, що життя – це Радість. Проте відкрити для себе Таємницю Хлопчик так і не зумів. Дуже часто в своїх оповіданнях автор не дає готової відповіді, тим самим спонукаючи школярів відшукати її самостійно.

Варте уваги оповідання «Сергійкова квітка» [5, с. 183], в якому йдеться про те, як хлопці хвалилися один перед одним подарунками, які отримали від батьків на закінчення навчального року. Коли дійшла черга до Сергійка, він повів хлопців у гушавину чагарника й показав прекрасну квітку, яка цвіла під кущем акації. Хлопці були захоплені красою диво-квітки, на блакитних пелюстках якої ще тремтіли краплини роси, а в кожній краплинці горіло маленьке сонечко. Таким чином Сергійко зробив незвичайний подарунок – показав красу товаришам і довів, що її не можна нищити, адже вона належить людям. Автор переконує, що справжню красу потрібно цінувати, оберігати і тільки тоді вона зможе принести радість та естетичне задоволення усім.

Розвитку уяви, фантазії та образному мисленню сприяє текст «Синій світ» [7, с. 129]. Хлопчик знайшов маленьку синю скляночку, приклав до правого ока і почав уявляти дивний світ, який раптом перед ним з'явився. Уже не широке поле, а безмежне море, і не комбайн, а дивний корабель пливе цим морем. І хлопчик на цьому кораблі витає понад синіми хвилями, наближаючись до лісу, який згодом виявиться не лісом, а велетенськими горами, вкритими таємничими підводними рослинами. Діти молодшого шкільного віку схильні фантазувати, придумувати різні неймовірні історії і в цьому їх потрібно всіляко підтримувати, залучаючи, насамперед, до складання

казок, легенд, оповідань. Це сприятиме розвитку пам'яті, уяви, фантазії, образного мислення та творчих здібностей молодших школярів.

З ніжністю і любов'ю змальовує Василь Сухомлинський народження троянди в тексті «Пурпурова квітка» [10, с. 113]. Квітка троянди, яка народилась серед ночі, розпрямляла свої ніжні пурпурові пелюстки, на які раптом впала краплина роси і теж стала пурпуровою. Небо на сході також було пурпурове, проте поступово блідло, червоніло, потім стало рожево блакитним, що дуже дивувало Квітку троянди, яка вважала, що все на світі має бути пурпуровим. На її запитання біла квітка каштана відповіла: «Якби в світі все було однакове, не було б краси». Автор доводить маленьким школярам, що все, що створене природою різноманітне, а тому й прекрасне, і так повинно бути.

Співвіднесення настрою і зовнішності дівчинки з настроєм навколишньої природи прослідковується в оповіданні «Усмішка» [8, с. 126]. Сонячного травневого ранку бігла лугом маленька блакитноока дівчинка. Дорогою вона зустріла метелика, зраділа, посміхнулась і з хорошим настроєм побігла далі, милуючись незвичайними краєвидами навколо. Проте, зустрівши злого діда, дівчинка злякалась, спохмурніла і водночас потемнів увесь світ навколо неї, природа посіріла і вкрилась темними плямами. На щастя зустрілась їй добра бабуся, яка мило всміхнулась до неї і «світ навколо дівчинки знову ожив, заграв, заспівав, переливаючись різними барвами. Мов маленькі сонця, знову заясніли кульбабки, задзвеніли бджоли й джмелі, заграв на срібних струнах жайворонок» [8, с. 128].

Автор наводить на думку, що все в природі взаємопов'язано, і настій людини впливає на настрій природи і навпаки. Людина є надзвичайно чутливою і ніжною, а тому може відчувати і передавати настрій одна одній навіть за допомогою усмішки, а ще вона повинна пам'ятати, що віддаючи яскраві та позитивні емоції, вона тим самим створює хороший настрій іншим людям, а від цього залежить і їхнє відношення до світу і людей.

Висновки і пропозиції. Через відповідний зміст оповідань В. Сухомлинського створюються передумови для формування екологічної культури дітей молодшого шкільного віку: виховання почуття шанобливого, турботливого ставлення до природи, інтерес до її пізнання, додержання правил культурного поведіння серед природи, утвердження у свідомості молодого покоління позиції щодо зацікавленості у збереженні цілісності, чистоти та гармонії довкілля. Подальшої уваги потребує дослідження змісту творів В. Сухомлинського у читанках для учнів початкових класів, які сприяють формуванню моральної культури молодших школярів.

Список літератури:

1. Мойсеюк Н.С. Педагогіка: навчальний посібник / Н.С. Мойсеюк. – 5-те вид., доп. і перероб. – Київ: Б.в., 2007. – 655 с.: іл.
2. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
3. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти / О.Я. Савченко. – К.: СПД «Цудзинівич Т.І.» – 2007. – 204 с.
4. Савченко О.Я. Читанка: підручник для 2 класу / О.Я. Савченко. – 3-те вид., перероб. – К.: Освіта, 2010. – Ч. I. – 144 с.

5. Савченко О.Я. Літературне читання. Українська мова: підручник для 3 класу / О.Я. Савченко. – К.: Освіта, 2013. – 192 с.
6. Савченко О.Я. Читанка: підручник для 4 класу / О.Я. Савченко. – К.: Освіта, 2004. – Ч. I. – 159 с.
7. Савченко О.Я. Читанка: підручник для 2 класу / О.Я. Савченко. – 3-тє вид., перероб. – К.: Освіта, 2010. – Ч. II. – 160 с.
8. Савченко О.Я. Читанка: підручник для 4 класу / О.Я. Савченко. – К.: Освіта, 2004. – Ч. II. – 175 с.
9. Скрипченко Н.Ф. Читанка: підручник для 3 кл. чотириріч. почат. шк. / Н.Ф. Скрипченко, О.Я. Савченко. – 5-тє вид. – К.: Освіта, 1992. – 368 с.
10. Скрипченко Н.Ф. Читанка: підручник для 4 кл. чотириріч. поч. шк. / Н.Ф. Скрипченко, О.Я. Савченко, Н.Й. Волошина. – 3-тє вид. – К.: Освіта, 1993. – 336 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. Т. 5: Статті / В.О. Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1977. – 639 с.

Новосельская Н.Т.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В РАССКАЗАХ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

Аннотация

В статье исследовано содержание произведений В. Сухомлинского в учебниках чтения для учеников 2-4-х классов (автор А.Я. Савченко), которые раскрывают проблему формирования экологической культуры детей младшего школьного возраста. Освещены особенности экологического сознания и задачи экологического воспитания на современном этапе. Охарактеризованы тексты, которые развивают чувства любви к родному краю, способствуют формированию заботливого отношения к природе, воспитанию чувства ответственности за природу как национальное богатство.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое воспитание, экологическое сознание, любовь к родному краю, бережное отношение к природе.

Novoselska N.T.

Ivan Franko National University of Lviv

FORMATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S ECOLOGICAL CULTURE IN THE STORIES WRITTEN BY VASYL SUKHOMLYNSKYI

Summary

In the article, the content of the stories written by V. Sukhomlynskyi in the reading books for the pupils of 2-4 grades (by O.Ya. Savchenko) was considered as these stories reveal the issue of the formation of primary schoolchildren's ecological culture. The peculiarities of environmental consciousness as well as the tasks of current ecological education were determined. The texts that develop feelings of love for one's homeland, promote the formation of a caring attitude to nature, sense of responsibility for the nature as national wealth were featured.

Keywords: ecological culture, ecological education, ecological consciousness, love for one's homeland, respect for nature.